

MEGALITISME I ARQUEOLOGIA: PROBLEMES, TEORIA I INVESTIGACIÓ

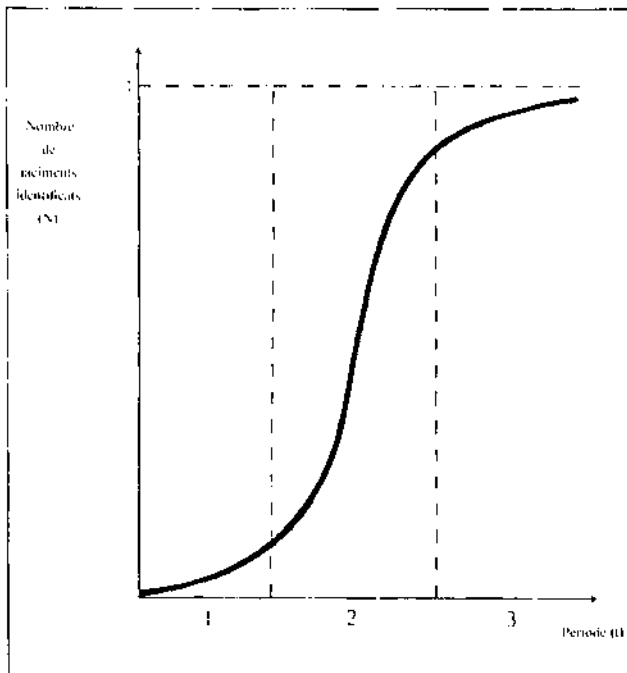
Robert W. Chapman

Les tombes megalítiques estan entre els monuments més visibles, perdurables i àmpliament distribuïts del nostre passat prehistòric a Europa. Apareixen des del sud d'Escandinàvia i les illes Britàniques, al nord, fins als països mediterranis del sud, i monuments paral·lels són coneguts en llocs tan allunyats com Georgia, al sud de Rússia, l'Índia i el sud-est d'Àsia. On sigui que apareguin, el que és clar és que hi ha molt més esforç dedicat a la construcció dels megàlits del que és necessari únicament per a enterrar el cos del difunt. Els monuments combinen funcions relacionades tant amb la mort com amb la vida: no únicament contenen els avantpassats i serveixen com a centres de rituals en relació a la mort, sinó que pretenien d'ésser vistos pels vius com a part integrant del paisatge humà. Això és especialment acusat en exemples com els de Newgrange (Boyne Valley, Irlanda) i Maes Howe (Orkney), els quals necessitaren mils d'hores d'esforç en la seva construcció i encara avui dia perduren com a punts dominants.

Per què els pobles prehistòrics realitzaren aquests esforços per a construir tombes megalítiques? Aquesta pregunta se l'han feta antiquaris i arqueòlegs des que hi ha interès pel passat. A Europa occidental la freqüència de tombes megalítiques (per exemple, hi ha almenys 6.000 tombes a França i per sobre de 5.000 al sud d'Escandinàvia), la seva construcció i el seu ús d'enterrament col·lectiu i les similituds generals en les seves formes (per exemple, sepulcres de corredor) han estat elements que han motivat els arqueòlegs a estudiar els megàlits com a únic ritu d'enterrament intrusiu que es desenvolupa a Europa per difusió i aculturació. Tal com diu Glyn Daniel «Qui eren els constructors de megàlits i d'on venien?» (Daniel, 1970, pàg. 267). Els seus orígens es buscaven principalment en el Mediterrani oriental i la tipologia de les tombes fou utilitzada per dissenyar les seves

rutes de difusió. Aquesta difusió tenia l'aparença d'una nova religió i Piggot (1965, pàg. 60) comparava els megàlits amb les esglésies o les mesquites i Childe feia referència als «missioners megalítics» (1957) i Almagro i Arribas (1963) comparaven la difusió dels megàlits a partir del Mediterrani oriental amb la conquesta d'Amèrica central pels «conquistadores».

Aquests estudis difusionistes i empírics del megalitisme eren part de l'arqueologia tradicional en la primera meitat del segle XX. Conseqüentment, els canvis en la teoria i la metodologia en arqueologia des de la dècada dels 60 han portat novetats en l'estudi dels megàlits. Actualment ja no assumim que les tombes megalítiques, on sigui que apareguin, formin part del mateix procés de difusió. Realment la revolució del radiocarboni trobà més desavantatges en els arguments difusionistes (Renfrew, 1973) de les que Gary Linckar trobà quan jugà contra la selecció espanyola a Madrid! També s'argumenta ara que les similituds formals en les pràctiques d'enterrament no reflecteixen necessàriament creences dividides o pràctiques religioses. En realitat es proposava que els mètodes utilitzats per la disposició del mort fossin relacionats amb l'estructura de la societat: així el temps i l'energia dedicada a la disposició del mort podria ser precís com una mesura de l'estatus del mort o grups de morts i com una mesura de la complexitat de la societat com a conjunt (ex. Binford, 1971, Chapman, Kinnes i Randsborg, 1981, O'Shea, 1984). La variació en la mida i en l'estructura de les tombes megalítiques, així com en la seva distribució en el temps i l'espai, esdevenen ara una qüestió social. I, el que és més, aquesta variació esdevé ara important: en el mètode difusionista eren les similituds entre tombes més que les seves diferències, el que es pensava que era important. Ara nosaltres volem explicar per què hi ha variacions en la cultura humana dintre i entre àrees i, finalment, el nostre interès en el comporta-

1. Model de corba de creixement per a l'increment de jaciments arqueològics (segons Fraser, 1983, pàg. 242).

ment humà i les seves restes en el registre arqueològic de la descripció i la comparació dels trets culturals cap a l'explicació de processos culturals. Quins processos econòmics i socials hi ha darrere de la construcció de les tombes megalítiques? Com variaren d'una àrea a l'altra d'Europa? A quines escales operaven aquests processos (local, regional)? En lloc d'un únic problema megalític (bàsicament els orígens i la difusió d'una religió) ara nosaltres estudiem una varietat de problemes utilitzant models diferents, mesurant dades diferents (per exemple, mides de les tombes, formes, contingut, situació) a diferents escales d'anàlisi.

Al llarg d'aquest article tractarem d'introduir el lector a alguns exemples dels problemes que ara interessan els arqueòlegs que estudien les tombes megalítiques d'Europa occidental corresponents al IV i III mil·lenni aC. Abans, però, d'entrar en aquests problemes, hem de recordar que qualsevol estudi sobre megalitisme, com de qualsevol dada arqueològica, depèn d'una comprensió inicial dels processos de conservació i descobriment dels monuments en el registre arqueològic. Nosaltres no podem interpretar l'aixovar funerari trobat a l'interior d'una tomba, la forma i mides d'una tomba, o la distribució de tombes en una regió a no ser que coneguem la representativitat d'aquests aixovars i tombes en relació a l'aixovar dipositat i tombes construïdes originalment. Les tombes megalítiques han estat sotmeses a diverses formes d'ús secundari tant en temps prehistòrics com històrics, afectant en ambdós casos el contingut i la

forma de les tombes. La destrucció de les tombes en temps moderns ha creat, en alguns casos, una gran diferència en la seva freqüència. Per exemple, García Sánchez i Spanhi (1959) observaren que 40 de les tombes excavades per Siret en la regió de Gor-Gorafe a l'est de Granada foren destruïdes en el temps de compilar el seu inventari de tombes. Recentment Delibes i Santonja (1986, pàg. 12-15) han comparat el nombre de tombes conegudes o destruïdes a Salamanca entre la publicació de l'inventari de tombes en 1926, 1931/35 i 1935/40.

Dos dels més detallats estudis de conservació i descoberta de tombes megalítiques provenen de les Illes del Canal i de les Illes d'Orkney. Per les Illes del Canal, Hibbs (1986) ha estudiat l'evidència històrica per les tombes megalítiques que han estat destruïdes i les activitats humanes que han causat aquesta destrucció. Per exemple, Jersey té 32 megalits inventariats en l'actualitat, però prop de 40-50 jaciments foren destruïts entre 1682-1800. Mentre que a l'illa de Guernsey, on es coneixien 27 tombes, la toponímia presenta l'evidència de 68 tombes més. Les principals causes de la destrucció foren l'agricultura medieval i moderna (si bé alguns jaciments es conservaren als marges dels camps) i l'explotació-extracció dels blocs de pedra (utilitzats com a materials de construcció). Els importants processos costaners de depositació de sorres ha tingut l'efecte de preservar tombes d'una destrucció segura (per exemple, Les Fouaillages, Kines, 1982). Hibbs observa que la millor conservació de les tombes es dona en àrees que no han estat sotmeses a la pràctica de l'agricultura (àrees costaneres principalment) i en què originalment els jaciments eren distribuïts d'una manera més uniforme de banda a banda de les illes. Ell indica que la diversa història de l'agricultura de Bretanya, amb la seva gran proporció de terres ermes, ha garantit la conservació d'un major nombre de tombes megalítiques que a les Illes del Canal.

Un estudi comparable ha estat publicat sobre les illes d'Orkney, al nord d'Escòcia, per Fraser (1983, capítol 11). Ell observa els efectes del modern treball de camp arqueològic pel que fa a la localització i excavació de tombes megalítiques: així, el 1935, Childe registrà l'existència de prop de 250 tombes a Escòcia, incloses 21 a Orkney, però en l'actualitat el nombre ha augmentat fins a més de 600 tombes, de les quals 76 corresponen a Orkney. Fraser indica que és possible calcular fins a quin punt les tombes conegudes s'aproximen al nombre total de tombes que es poden encara conservar intactes esperant ser descobertes pels arqueòlegs.

Per qualsevol mena de dades arqueològiques, hom pot esperar un patró de descoberta de jaciments semblant al del gràfic de la figura 1. D'aquesta manera en el període 1, pocs jaciments són coneguts i la proporció de descobertes és baixa. Llavors, en el període 2, hi ha un marcat augment en el nombre de

jaciments i el seu percentatge de descobertes, arribant al període final, el 3, en el qual els jaciments esdevenen més difícils de trobar i hi ha menys jaciments intactes per trobar. Com es correspon el patró de descoberta de les tombes megalítiques a aquest model de corba? En la figura 2 la proporció de descobertes de tombes megalítiques amb cambra a Orkney és diferent de les predites en la figura 1. L'observació més important és que la proporció de descobertes per Orkney és encara la del període 2, i que hi ha encara més jaciments per descobrir abans que la corba s'estabilitzi en el període 3. Un fet important que amaga les tombes als arqueòlegs són les torbes que han crescut sobre grans àrees d'Orkney des del Neolític (Fraser, 1983, fig. 2.4). Tal com s'ha vist en altres parts de les Illes Britàniques, el creixement de les torbes pot cobrir tant les tombes megalítiques com els límits dels camps neolítics. En les Fenlands de l'Anglia Est, els túmuls llargs neolítics i els cementiris tumulars de l'Edat del Bronze han estat completament segellats sota les torbes i actualment només es poden veure per a estudiar-los arqueològicament si es fa un drenatge de les torbes.

Aquests estudis sobre la conservació i els processos de recuperació de les tombes megalítiques podrien repetir-se —i s'haurien de repetir— a totes les àrees d'Europa Occidental on es coneixen tombes. Pel que fa al contingut d'aquestes tombes, també es necessita avaluar en quina mesura les restes orgàniques, l'aixovar i els ossos humans coneguts, són representatius dels que hi foren dipositats originalment. Per exemple, se sap que algunes parts de l'esquelet humà es descomposen més ràpidament que altres (per exemple, costelles i ossos de la mà).

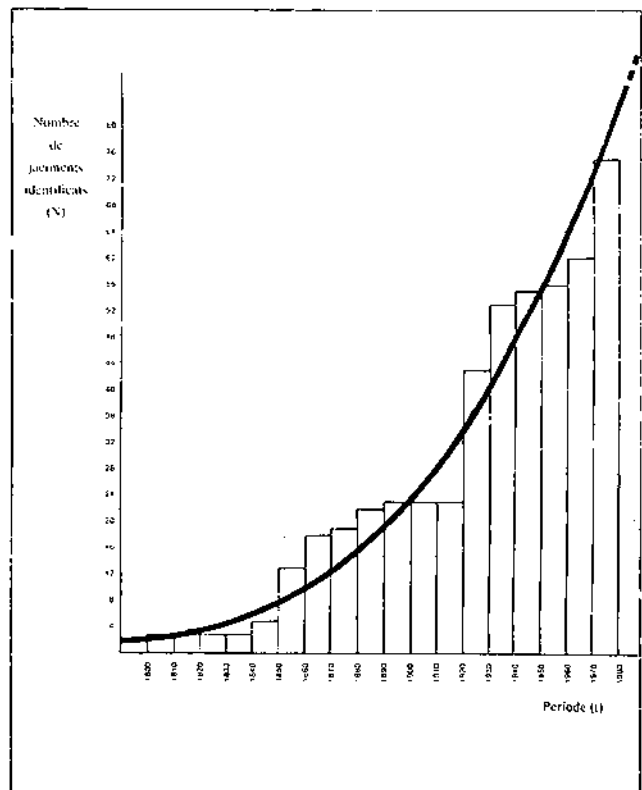
Donat que tenim un bon coneixement dels processos de conservació i de recuperació de les tombes megalítiques, quins problemes podem estudiar i quins models podem utilitzar? En la resta de l'article donarem exemples de quatre models que han estat el focus de recents estudis: aquests són el «Social complexity model» (model de complexitat social), el «settlement model» (model d'assentament), el «territorial model» (model territorial) i el «social competition model» (model de competència social). Aquests models no són mútuament exclusius, però no tots ells busquen explicar la mateixa sèrie de variacions en les dades. Tampoc operen necessàriament a les mateixes escales.

El «model de complexitat social» centra el problema en inferir l'estructura i la complexitat d'una societat mitjançant anàlisis de variabilitat en l'energia esmerçada que comporta la construcció de la tomba/es i la depositació de l'aixovar. Tenen tots els individus o grups, de totes les edats i sexe, accés al mateix aixovar funerari i a la mateixa forma i tamany de tomba? Poden alguns aixovars funeraris, a causa de la seva raresa i alt valor, ser tractats com a signes d'un estatus social elevat? Es pot identificar la classe

social heretada? Aquestes qüestions es plantegen usualment en tombes individuals o en grups de tombes en un cementiri. L'escala d'anàlisi és local. Com a principal exemple d'aquest mètode, resumirem el nostre propi treball sobre les tombes megalítiques de l'Edat del Coure del sud-est espanyol centrat en el cementiri de los Millares (Chapman, 1977, 1981a, 1981b).

La nostra investigació a Los Millares fou estimulada per la falta d'acord existent sobre la naturalesa de la societat de l'Edat del Coure al sud-est espanyol. D'una banda hi havia els arqueòlegs que feien referència a les «ciutats» o assentaments «semi-urbans», amb una «aristocràcia guerrera» o fins i tot amb estratificació social. Altres arqueòlegs proposaven que únicament hi havia una estructura social igualitària. Per posar a prova aquestes interpretacions alternatives, la nostra investigació s'organitzà a tres nivells. Primerament calia avaluar les dades disponibles de les recollides i conservades a Los Millares. Segonament, s'analitzaren les dades sobre les formes de les tombes, les mides, la situació i els continguts per determinar el grau de diferenciació que hi havia en la dipositació del mort, diferències que podien donar informació respecte de l'organització social del passat. En tercer lloc, s'intentà interpretar els resultats d'aquestes anàlisis en termes de models d'organització social i en termes de dades provinents de context arqueològic que no fossin d'enterrament (per exem-

2. Corba de creixement per a l'increment de «Cairns» amb cambra a Orkney (segons Fraser, 1983, pàg. 245).

ple, mides de l'assentament, jerarquies i evidències per especialització del treball). El primer nivell corresponia al que Clarke (1973, pàg. 16) anomenava «post-deposicional» i teoria de recuperació, el segon feia referència a la teoria «analítica» i el tercer a la teoria «interpretativa».

El primer nivell es centrava en la qualitat de les dades disponibles del jaciment de Los Millares. Quantes tombes es coneixen del cementiri? Quantes es conservaven encara? Les respostes a aquestes qüestions ens donaren les bases per confeccionar un mapa del cementiri, en el qual algunes del 35% de les tombes, amb els seus aixovars, pogueren ser situades de manera precisa. La majoria d'aquestes tombes eren situades en la meitat interior del cementiri (Chapman, 1981, fig. 14.2). Quina, però, havia de ser la metodologia d'excavació dels Siret? Recuperaren cap mostra representativa dels aixovars funeraris dipositats a les tombes? Per poder contestar aquestes preguntes es compararen els aixovars funeraris recuperats pels Siret i publicats pels Leisner (1943) amb els trobats per Almagro i Arribas (1963) quan reexcavaren les mateixes tombes. Alguns aixovars eren clarament ben representats en les excavacions dels Siret i alguns de nous foren trobats per Almagro i Arribas (coure, falanges, idols cilíndrics, tipus de material no local com ivori, ambre o closca d'ou d'estruç). Altres aixovars funeraris eren insuficientment representats (per exemple, ceràmica llisa, puntes de fletxa, etc.) si bé en alguns casos el patró no és consistent. Es pensà que els aixovars funeraris que eren ben representats eren els recollits pels Siret, mentre que els altres aixovars no eren considerats importants.

El segon nivell de l'anàlisi es desenvolupà fora del primer nivell. ¿Podria ser mesurada i relacionada la variació en els tipus i freqüències dels aixovars funeraris, així com també els tipus, mides i situació de les tombes, amb diferències en la disposició del mort? Alternativament aquesta variació era el resultat de factors cronològics, amb tombes tipus i aixovars funeraris evolucionant amb el temps. L'augment cronològic fou proposat pels Leisner (1943, pàgs. 566-569) que definiren dos períodes, basats en la tipologia de les tombes i en la presència / absència d'aixovars particulars. Com ja hem demostrat (Chapman, 1981 b) no hi havia bases sòlides per a aquest argument.

Qualsevol anàlisi de les diferències en la disposició del mort ha de tenir en compte un mètode multidimensional. No és suficient analitzar únicament la planta de la tomba o les freqüències d'aixovars o el nombre d'esquelets. Nosaltres necessitem comprendre la variabilitat de cada un d'aquests en relació a la variabilitat de cada un dels altres. No obstant, ja que les tombes megalítiques són monuments visibles i han estat sotmesos a processos d'utilització secundaris al llarg dels anys, aquest tipus de dades detallades sobre

la variabilitat no es poden aconseguir sempre. Si utilitzem l'exemple de Los Millares, no hi ha dibuixos publicats de la situació exacta dels enterraments o dels aixovars dins de cap de les tombes excavades pels Siret a finals del segle passat. No hi ha seccions de l'interior dels dipòsits a través dels quals el contingut de les tombes pugui ser utilitzat per reconstruir la seqüència de les activitats dels rituals que hi tingueren lloc. Únicament d'una tomba excavada per Almagro i Arribas (tomba XXI) hi ha dades sobre el patró espacial dels dipòsits d'ossos a l'interior de la cambra central. Si bé hi ha dibuixos pel que fa al nombre d'enterraments en diferents parts de les tombes de Los Millares, no hi ha anàlisis sobre l'edat i sexe (base vital per a qualsevol reconstrucció de la variació en el tractament dels morts individuals). No obstant, les anàlisis del nombre total de morts representats en les tombes de Los Millares, donen una utilització del cementiri per sobre d'un període de 700 anys i suggereix que molts individus foren exclosos dels enterraments en les tombes megalítiques. Aquesta exclusió no fou necessàriament el resultat d'una manca d'espai en les tombes perquè hi ha exemples de tombes amb un petit nombre d'enterraments a la cambra, o de segments de corredors i de costats de les cambres buits. Clarament, la decisió d'incloure o excloure els individus de l'interior de la tomba era una qüestió social i no simplement determinada per la disponibilitat d'espai.

L'avaluació de l'aixovar funerari en el primer nivell permetia de fer l'anàlisi de les freqüències i de la distribució entre tombes. ¿Hi havia algunes diferències, especialment per aquells aixovars funeraris la possessió o intercanvi dels quals poguésser haver servit, pel seu estatus o prestigi, per adquirir, donar relleu o simbolitzar? Aquests tipus d'articles de prestigi inclouen els de coure, ivori, closca d'ou d'estruç i calaïta, ambre i atzabeja, així com també ceràmica fina decorada. Aquests materials apareixien a menys de la meitat de les tombes, i un petit nombre d'aquestes tombes contenia grups i freqüències més grans que la resta de tombes. Per exemple, la tomba núm. 40 contenia el nombre més alt de materials funeraris d'ivori i coure i era al mateix temps associada a ceràmica pintada i ceràmica simbòlica, mentre que la tomba núm. 12 era la segona en nombre de materials funeraris d'ivori, la primera d'atzabeja i de denes d'ambre i contenia 800 denes de closca d'ou d'estruç. En total unes nou tombes de prestigi foren, d'aquesta manera, diferenciades. Així, si bé la societat de l'Edat del Coure apareix encara com a basada en parentius (com ho expressa el ritual funerari comunitari), alguns grups tenien un accés més gran a materials exòtics i a símbols de prestigi. Si això fou el principi de l'estratificació social, s'hauria de fer notar que els nens no eren diferenciats per la presència de materials de prestigi, la qual cosa argumenta contra la inferència d'estatus atribuïts.

No hi ha cap evidència que els grups socials diferenciats per la seva dipositació amb un nombre més gran de peces d'aixovar funerari de prestigi fossin també senyalats per diferències en la forma de la tomba i per l'energia esmerçada en la construcció de la tomba. En realitat, una de les tombes de prestigi més importants, la tomba núm. 40, és, també, la més gran del cementiri, i la meitat de les tombes amb cambra de 4 m o més de diàmetre, són també tombes de «prestigi».

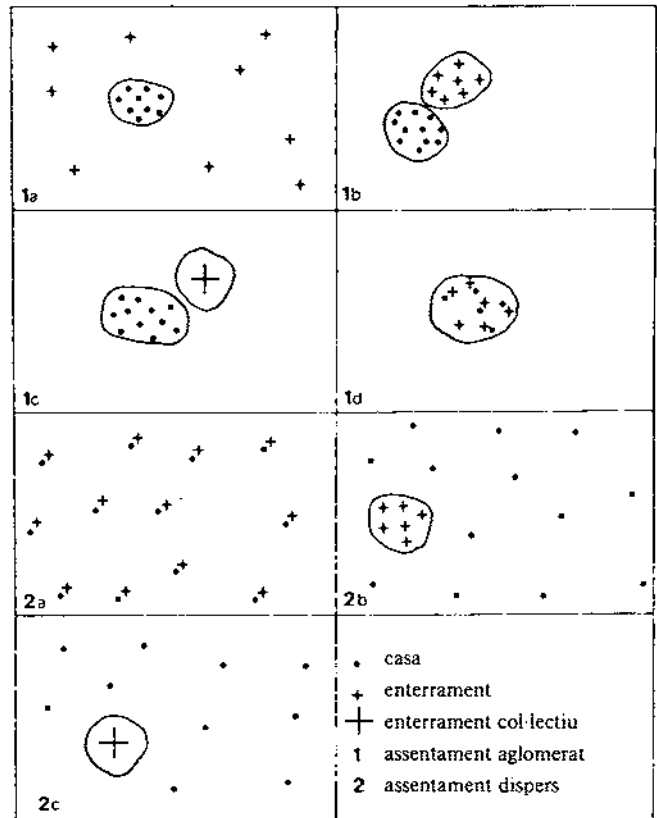
Eren les tombes de «prestigi» també diferenciades per la seva situació en el cementiri de los Millares? Totes menys una eren definitivament situades dins dels mateixos grups.

El tercer nivell de la investigació intentava interpretar aquestes diferències sobre la disposició dels morts a Los Millares en termes de complexitat de la societat de l'Edat del Coure. Sembla que ni el model de societat igualitària ni el model de societat estratificada són vàlids. El que sembla que veiem en les tombes a Los Millares és el principi de classes socials, per bé que no hi ha evidència encara per sostenir la inferència d'estatus atribuïts.

Aquest exemple de Los Millares té la intenció de mostrar com el model de complexitat social pot ser aplicat a les tombes megalítiques. Els punts importants a notar són l'assumpció que la variabilitat en la disposició del mort es relaciona amb l'estructura i l'organització de la societat passada, la necessitat d'un mètode multidimensional i la necessitat d'avaluar la conservació i la recuperació de dades sobre l'enterrament abans de començar d'analitzar-lo. Naturalment, les dades de Los Millares no són les ideals. No són les dades que es tenen d'altres tombes megalítiques en altres parts d'Europa Occidental. En alguns casos nosaltres podem conèixer la situació de les tombes, però no els seus aixovars funeraris. En altres casos podem tenir molta informació sobre els aixovars, però cap sobre els ossos humans i la seva relació espacial dins de la tomba. En cada cas hem d'avaluar la qualitat de les dades i decidir després sobre les anàlisis apropiades a realitzar. En les millors circumstàncies tindrem dades sobre la distribució espacial dels aixovars, dels estrats i dels ossos humans dins de cada part de cada tomba, així com informació sobre els assentaments contemporanis. Com a exemple d'això tenim la tomba de Isbister a Orkney (Hedges, 1983). En aquest jaciment una excavació detallada ha mostrat la seqüència d'activitats per les quals els ossos humans foren introduïts dins de la tomba, prèviament desarticulats, i després organitzats en grups a diferents parts de la tomba: en aquest sentit els cranis eren tractats diferentment dels altres ossos. Donada la contemporaneïtat dels assentaments, Hedges argumenta que tots els morts eren eventualment introduïts dins de la tomba (a diferència de Los Millares). Els ossos d'animals trobats a la tomba suggerien el sacrifici de gran quantitat de menjar no cuit, inclòs

xai i cérvol. Els ocells comestibles no hi eren representats, amb l'excepció important de l'àguila de cua blanca, que podia haver estat un tòtem. Les anàlisis de les ceràmiques mostraren que no estaven distribuïdes al llarg de la tomba i que no estaven, en diferents àrees, en relació amb els ossos humans. També, certs tipus de ceràmica eren seleccionats per a la seva inclusió dins de la tomba, més que en assentaments contemporanis. Les anàlisis dels ossos humans (representant més de 341 individus) mostraren diferències entre nombre de mascles i femelles, així com el baix nivell de supervivència i la presència de patologies. Hedges dedueix la presència d'una societat no estratificada, que Renfrew (1976) anomenava societat segmentària, de finals del III mil·lenni aC quan els capitosts eren els responsables de les construccions de monuments tals com el de Maes Howe. En realitat, una de les grans diferències entre societats segmentàries i de capitosts és la seva habilitat per mobilitzar força de treball per a la construcció de monuments com les tombes megalítiques. En les societats més complexes, societats amb cabdills, el treball que es requereix per a construir grans tombes s'aconsegueix no únicament de l'assentament local: prové d'una àrea o d'una regió molt més gran. Les diferències en les mides de les tombes i la seva complexitat no tenen a veure únicament amb la tipologia o la cronologia sinó amb la societat.

3. Diferents tipus de relació entre assentaments i localització de tombes (segons Renfrew, 1983, pàg. 11).

Els exemples de Los Millares i Isbister no exhaurixen de cap manera el potencial del model de societat complex. Altres han escollit l'anàlisi de patrons en el tractament dels ossos enterrats i dels ossos dins les tombes (per exemple, Thomas i Whittle, 1986), però en alguns casos (per exemple, Shanks i Tilley, 1982) fan poca atenció als patrons de descomposició dels ossos dins la tomba.

El segon model a considerar és el «model d'assentament» segons el qual la distribució de les tombes megalítiques és presa com una indicació de l'assentament humà que és, al més sovint, menys visible per a l'arqueòleg. Conseqüentment, l'estudi de la situació de les tombes megalítiques permet de fer inferències sobre la grandària i la densitat de l'assentament així com la naturalesa de la seva economia. Les observacions sobre l'associació de tombes megalítiques amb recursos específics i tipus de situació particular, han estat fetes per molts arqueòlegs. Per exemple, nosaltres creiem que la distància fins a les pedreres seria una prioritat en la situació de les tombes megalítiques (per exemple, Delibes i Santonja, 1986, pàg. 138). Bakker (1982) apunta que la distribució de les tombes megalítiques daneses («hunebedden») als altiplans de Drenthe està subjecta a l'àrea del Pleistocè coberta de sorres no únicament pel seu bon nivell de drenatge (i alhora per les seves possibilitats per a l'agricultura) sinó també per la presència de pedra sota les plaques d'argila. Això explica també un altre patró en la distribució de les tombes, és a dir, la seva aparició en «línies» al llarg del paisatge i, més que reduir la seva localització a la seva construcció al llarg dels «camins», podem veure que aquest patró és un producte de la necessitat de proveir-se de sòls propicis per al conreu i de pedres per a la construcció de les tombes. Una analogia a la inferència dels camins com a base de la distribució de megàlits és també present en la bibliografia espanyola. Aquí Higgs (1976) observà que a Catalunya els dòlmens eren situats al final dels congosts (les rutes utilitzades per la transhumància de bestiar) i que seguien la distribució de les congostes al llarg del país. Prenent tota la península Ibèrica, dibuixa la distribució dels congosts i de les zones megalítiques i suggereix una associació entre ells. Desgraciadament això és una avaluació purament visual, basada en mapes de petita escala, i aquesta associació no és, de cap manera, clara. És també evident l'absència de megàlits a l'est de la Meseta i de la costa, de València a Barcelona. Això significa que les tombes megalítiques no són presents en més d'un terç de la península, on les congostes i la transhumància són ben documentades. Simplement perquè trobem tombes megalítiques no hauríem d'inferir també l'existència de transhumància, o viceversa. Podríem també examinar els contextos històrics en els quals les transhumàncies de grans distàncies apareixen a Espanya (Chapman, 1979).

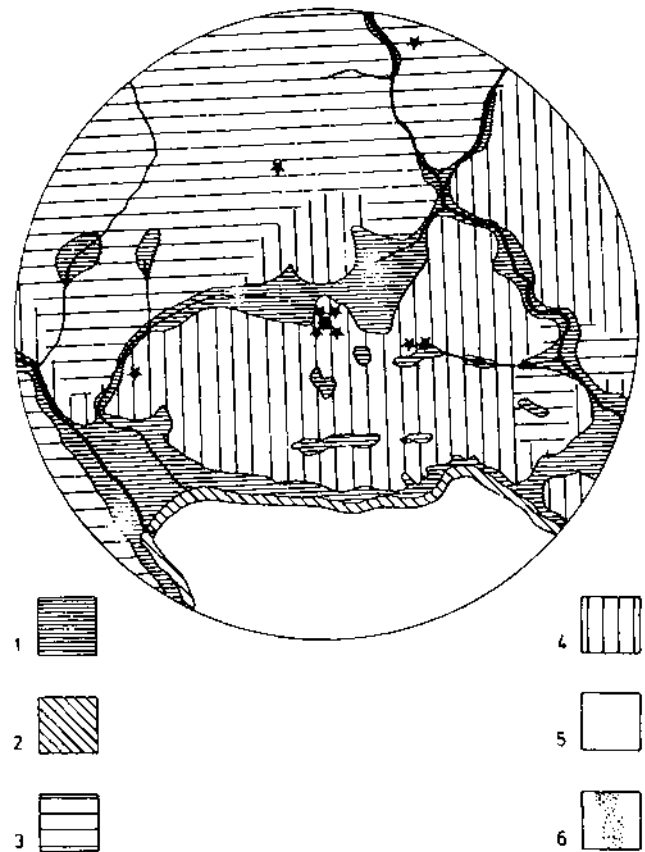
Si estudiem la localització de les tombes megalítiques com un índex d'assentament i econòmic, cal recordar que hi ha molts racons per situar tombes i assentaments. Hi ha dos bons exemples. Primerament, Criado i altres (1986) han analitzat la situació de les tombes megalítiques a la serra de Barbanza, una àrea en la qual el potencial de conreu és restringit i molt localitzat. La geologia no actua com un impediment, ja que les grans lloses de pedra són sempre disponibles ràpidament, la majoria de les tombes semblen localitzar-se en zones de baix relleu, en terrenys de nivell força pla, i hi ha algunes correlacions entre les mides de les tombes i la seva visibilitat. És únicament quan s'utilitza la microtopografia que la localització en relació a les pastures i els recursos agrícoles esdevé comprensible. En realitat, les tombes són situades en àrees de pastura, sovint sobre petits pendents o inclinacions pròxims a zones de conreu. Era per la limitada disponibilitat d'aquestes àrees de conreu i de pastura que les tombes (i segurament també els assentaments) es construïen fora d'aquests espais però dins del seu camp visual. Segonament, Fraser (1983, capítol 12) ha iniciat anàlisis univariants i multivariants de la situació de les tombes megalítiques a Orkney, mesurant la proximitat de les tombes amb la geologia, els sòls, els tipus d'usos de la terra, la topografia, la vegetació, les altituds, les visibilitats, els drenatges i els accessos a la costa. Un cop més, la proximitat de les tombes a les zones de conreu i pastura és considerable, però la geologia actua com a impediment en aquest cas, i la visibilitat de les àrees darrere de terres de conreu properes i de pastura apareixen com a importants.

Hem d'assumir, doncs, que l'assentament i les tombes són situats en el mateix lloc. Aquí hem de reconèixer la variabilitat en assentaments i situació de tombes que podrien existir. A la figura 3 podem veure exemples de conjunts d'assentaments en la 1a i 1b, però el patró de situació i de distribució de les tombes varia: al quadre 1a, les tombes són disperses al llarg del territori; al quadre 1b les tombes s'agrupen en un cementiri pròxim a l'assentament; al quadre 1c hi ha una tomba comunal que és compartida per tots els membres de l'assentament; al quadre 1d l'enterrament té lloc dins del propi assentament, encara que aquest no sigui massa freqüent amb tombes megalítiques. A la meitat inferior de la figura 3, l'assentament és ara dispers al llarg del territori, però malgrat tot la situació de les tombes varia: en el quadre 2a cada assentament aïllat és associat a una sola tomba; en el 2b un cementiri de tombes és situat en un lloc determinat i és utilitzat per una població rural dispersa; en el 2a una sola tomba serveix per a la mateixa funció. Una més detallada discussió d'aquests casos es pot trobar en el llibre de Renfrew (1983), i nosaltres hem de prendre en consideració aquestes variabilitats sobre localització de tombes i assenta-

ments abans d'elaborar inferències sobre la distribució de les tombes megalítiques.

El reconeixement d'aquestes variacions sobre localització de tombes ens porta cap al tercer model, que fa referència aquí al «model territorial». Aquest model té a veure amb el context en el qual les comunitats comencen a construir tombes megalítiques i les funcions que poden haver tingut, a part de les òbvies de contenir el cos del mort. Després de tot, no és realment necessari utilitzar un monument, com un megàlit, on han treballat moltes famílies o grups per disposar-hi els cossos dels morts: un gran forat a terra seria suficient. Bàsicament s'argumenta que la presència dels avantpassats en un monument visible i perdurable com un megàlit actuava com un símbol dels drets d'un grup social particular respecte a certs recursos crítics com la terra (el conreu, la pastura, el bosc), el mar (drets de pesca), el bestiar, l'aigua, els arbres fruiters, les matèries primeres, etc. Aquests recursos esdevenen més crítics i necessiten algun control territorial, encara que només sigui simbòlic quan la població augmenta, o augmenta la demanda de recursos. El punt central és que els recursos eren restringits en distribució o quantitat. En realitat totes les comunitats urbanes requereixen un accés a un ampli ventall de recursos per garantir la seva supervivència, i hi haurà temps i llocs on aquests recursos siguin escassos. És en aquest context que aquelles comunitats podien utilitzar la presència dels avantpassats per simbolitzar les seves peticions de recursos particulars. Aquest argument fou desenvolupat en relació a les tombes megalítiques per Renfrew (1976) i Chapman (1981 c) que donaren més detalls sobre les seves bases demogràfiques i etnogràfiques.

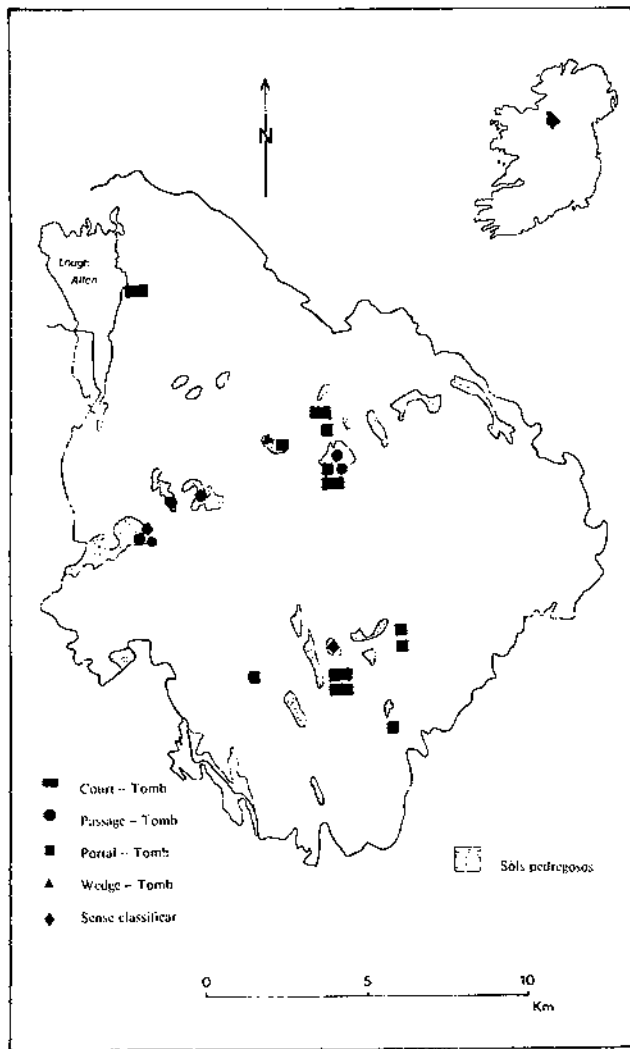
Un excel·lent exemple del model territorial ens l'aporta Madsen (1982, Madsen i Jensen, 1982), quan centra la seva investigació en els assentaments i usos de la terra en el Neolític Antic de Dinamarca. Per als inicis de l'agricultura pels volts del 3000 aC, Madsen argumenta una agricultura extensiva associada amb espais oberts i fa èmfasi en la domesticació del porc. L'assentament seria dispers. Durant el període 3100-2800 aC, els túmuls baixos de terra contenien 4 o 5 enterraments. Entre 2700-2600 aC la primera tomba megalítica autèntica apareix en forma de cambres construïdes amb iloses de pedra i envoltada de pedres clavades circularment o rectangularment (dòlmens). El ritual d'enterrament, forma i construcció dels túmuls de terra i dels dòlmens, mostra que formaren part de la mateixa tradició cultural. Madsen ha publicat diverses anàlisis relacionant la distribució d'assentaments i llocs d'enterrament del Neolític Antic amb la dels diferents recursos. Ell arriba a la conclusió que les àrees baixes i properes als cursos d'aigua importants i principalment en la zona costanera eren els llocs preferits per a establir els assentaments. Es buscaven diferents entorns amb lleugera preferència pels sòls arenosos. La figura 4

4. Distribució dels recursos en una àrea del neolític antic de Dinamarca. 1— Àrees humides. 2— Zona costanera. 3— Sòls argilosos. 4— Sòls arenosos. 5— Mar. 6— Canals. Les estrelles signifiquen tombes megalítiques (segons Madsen i Jensen, 1982, pàg. 80).

dóna un exemple d'aquestes preferències. Madsen argumenta, degut a una relativament alta dependència dels animals, i de les zones humides, la utilització de les àrees baixes per al pastoreig. Aquestes zones humides tenen una vegetació més oberta i Madsen argumenta que aquestes zones tenien pocs recursos i més reduïts encara que els sòls arenosos o argilosos. Les anàlisis recolzen una relació espacial molt consistent entre les tombes del Neolític Antic, siguin túmuls o megàlits amb els principals cursos d'aigua i amb aquests sòls humits i de vegetació més oberta. En altres paraules, aquestes tombes estan associades amb recursos crítics i actuen com a senyals territorials.

En un altre exemple, aquest cop d'Irlanda, Cooney (1983) ha estudiat la distribució de les tombes megalítiques en relació a les variables de l'entorn a l'àrea del sud de Leitrim. Ell observa, en particular, una estreta correlació entre tombes i petits (menys de 10 hectàrees) espais de sòls pedregosos, els quals són ben drenats i considerats els millors sòls per a l'agricultura de la regió. Tal com es pot veure a la figura 5, 14 de les 21 tombes són situades en sòls pedregosos, i tots menys un dels 7 restants són situats a prop d'aquests sòls. Aquestes terres aquí són un

5. Distribució de les tombes megalítiques en relació als sòls «pedregosos» a l'àrea sud de Leictrim (Irlanda) (segons Cooney, 1983, pàg. 187).

recurs de terres de conreu, que és espacialment reduït i d'importància vital per a les comunitats prehistòriques en aquesta regió. Que aquest recurs fou d'importància es pot constatar per la construcció i la utilització de diferents tipus de tombes megalítiques possiblement durant un període superior a 1.500 anys.

Tal com dèiem anteriorment, el model territorial fou introduït per justificar els orígens de les construccions megalítiques, si bé les tombes que eren construïdes podien haver estat reutilitzades durant llargs períodes de temps. No obstant això, el model territorial no justifica les variacions tipològiques de les tombes ni l'observació que en algunes àrees d'Europa l'evolució subsegüent de les formes de les tombes porta a monuments complexos i de grans proporcions. Tampoc el model territorial no justifica plenament l'observació que en algunes àrees d'Europa com Dinamarca o Holanda, la construcció de

megalits dura únicament alguns segles, mentre que en altres àrees dura un mil·lenni o més. ¿Per què hi havia variacions en termes de percentatge de la construcció de megalits al llarg del temps? Alguns d'aquests problemes, almenys, eren abordats pel model de «competició social», que és en realitat una variació del model de complexitat social. Naturalment la competició entre llinatges o capitosts per obtenir els recursos, tant si són dones, menjar, bestiar o articles de prestigi, és una característica essencial de les societats en les quals la complexitat apareix. Per a alguns antropòlegs, la competició és al bell mig de l'aparició de les jerarquies. Tot i que és possible intentar entendre la construcció de tombes megalítiques excepcionals com New Grange i Maes Howe com a reflexions d'una societat centralitzada i cada vegada més complexa a Irlanda i Orkney en la meitat i finals del tercer mil·lenni aC, és important recordar que aquests monuments funcionaran a nivell regional i inter-regional. La seva presència no únicament simbolitzava l'estructura social dins de la regió, i proveïa un recordatori constant de l'existència de complexitat a través de la seva presència dominant en el paisatge, sinó que també transmetia informació als capitosts rivals d'altres regions. Part d'aquest procés de competició era el que nosaltres podríem anomenar «emulació»: Tal com ha estat indicat recentment (Bradley i Chapman, 1986), l'energia dedicada cada vegada més a la construcció de monuments en el Neolític Final a Anglaterra i Irlanda amb similituds tipològiques entre ells (per exemple, tombes de corredor), la presència d'artefactes de prestigi i similituds en l'art i el disseny, poden ser vistos com una evidència de la competició i l'emulació entre capitosts que es volen expandir en un nombre reduït de regions.

El tractament d'aquest model de competició social, com els altres tres models esbossats en aquest article, ha estat esquemàtic i pretén, simplement, de ser introductiu per al lector. Hi ha exemples dels models i dels problemes que els arqueòlegs d'Europa occidental estan aplicant actualment a les tombes megalítiques. Els dies del difusionisme i l'empirisme, dels missioners i sacerdots, de tipologies i característiques, són lluny. En el seu lloc hi ha un interès pels problemes i models dels processos socials, econòmics i polítics i un reconeixement que els nivells d'anàlisi que es necessiten per als models poden ser molt diferents. Hem de reconèixer, d'altra banda, que cal que tractem d'explicar més que no pas descriure, i que la part central d'aquesta explicació hauria de donar raó de les similituds i de les diferències que caracteritzen les tombes megalítiques de tot Europa occidental. Per acabar, el nostre coneixement de les societats que construïren i utilitzaren aquests monuments, es pot augmentar únicament si ens centrem en el context cultural més que en les característiques dels megalits com a camp d'estudi diferencial.

ABSTRACT

Megalithism and archaeology: problems, theory and research

The author exposes in this paper the interest in human behaviour, and its remains in the archaeological record, which leads us away from the description and comparison of culture traits and towards the explanation of cultural processes. What social and economic processes lay behind the construction of Megalithic tombs? How did they vary from one area of Europe to another? At what scales do these processes operate? This paper introduces the reader to some examples of the problems which now interest archaeologists who study Megalithic tombs in western Europe in the fourth and third millennium BC. After giving a good understanding of the processes of preservation and recovery of Megalithic tombs, the author presents examples of four models which have been the focus of recent studies: these are the *social complexity* model, the *settlement* model, the *territorial* model and the *social competition* model. Such models are not mutually exclusive, but they do not all seek to explain the same range of variation in the data. Nor do they necessarily operate at the same scales.

BIBLIOGRAFIA

ALMAGRO, M., ARRIBAS, A. (1963): *El poblado y la necrópolis megalíticas de Los Millares*, Madrid.

BAKKER, J. A. (1982): «TRB settlement patterns on the Dutch sandy soils», *Analecta Praehistorica Leidensia* XV, ps. 87-124.

BINFORD, L. R. (1971): «Mortuary practices: their study and potential», in J. A. BROWN (ed) *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices*, *Memoirs of the Society for American Archaeology* 25.

BRADLEY, R., CHAPMAN, R. (1986): «The nature and development of longdistance relations in Later Neolithic Britain and Ireland», in C. RENFREW and J. CHERRY (eds) *Peer Polity Interaction and Socio-Political Change*, ps. 127-136, Cambridge.

CHAPMAN, R. (1977): «Burial practices: an area of mutual interest», in M. SPRIGGS (ed) *Archaeology and Anthropology: areas of mutual interest*, ps. 19-33, Oxford.

CHAPMAN, R. (1979): «Transhumance and megalithic tombs in Iberia», *Antiquity*, 53, ps. 150-152.

CHAPMAN, R. (1981 a): «Archaeological theory and communal burial in prehistoric Europe», in I. HODDER, G. ISAAC and N. HAMMOND (eds) *Pattern of the Past*, ps. 387-411, Cambridge.

CHAPMAN, R. (1981 b): «Los Millares y la cronología relativa de la Edad del Cobre en el S. E.

de España», *Cuadernos de Prehistoria de la Universidad de Granada*, 6, ps. 75-89.

CHAPMAN, R. (1981 c): «The emergence of formal disposal areas and the problem of megalithic tombs in prehistoric Europe», in R. CHAPMAN, I. KINNES and K. RANDSBORG (eds) *The Archaeology of Death*, ps. 71-81, Cambridge.

CHAPMAN, R., KINNES, I., RANDSBORG, K. (eds), (1981): *The Archaeology of Death*, Cambridge.

CHILDE, V. G. (1957): *The Dawn of European Civilisation* (6th. edition), London.

CLARKE, D. L. (1973): «Archaeology: the loss of innocence», *Antiquity*, 47, ps. 6-18.

COONEY, G. (1983): «Megalithic tombs in their environmental setting: a settlement perspective», in T. REEVES-SMYTH and F. HAMOND (eds), *Landscape Archaeology in Ireland*, ps. 179-194, Oxford.

CRIBADO, F., AIRA RODRÍGUEZ, M. J., DÍAZ-FIERROS VIQUEIRA, F. (1986): *La construcción del Paisaje: Megalitismo y Ecología en La Sierra de Barbanza (Galicia)*, Santiago.

DANIEL, G. (1970): «Megalithic answers», *Antiquity*, 44, ps. 260-9.

DELIBES, G., SANTONJA, M. (1986): *El Fenómeno Megalítico en la Provincia de Salamanca*, Salamanca.

FRASER, D. (1983): *Land and Society in Neolithic Orkney*, Oxford.

GARCÍA, SÁNCHEZ, M., SPANHI, J. C. (1959): «Sepulcros megalíticos de la región de Gorafe (Granada)», *Archivo de Prehistoria Levantina*, 8, ps. 43-113.

HEDGES, J. W. (1983): *Isbister. A chambered tomb in Orkney*, Oxford.

HIBBS, J. L. (1986): «Post-depositional transforms and the megalithic distributions of the Channel Islands», in P. JOHNSTON (ed) *The Archaeology of the Channel Islands*, ps. 207-24, Chichester.

HIGGS, E. S. (1976): «The history of European agriculture: the uplands», *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, B, CCLXXV, ps. 159-73.

KINNES, I. (1982): «Les Fouaillages and megalithic origins», *Antiquity*, 56, ps. 24-30.

LEISNER, G., LEISNER, V. (1943): *Die Megalithgräber der Iberischen Halbinsel: Der Süden*, Berlin.

MADSEN, T. (1982): «Settlement systems of early agricultural societies in East Jutland, Denmark: a regional study of changes», *Journal of Anthropological Archaeology*, 1, ps. 197-236.

MADSEN, T., JENSEN, H. J. (1982): «Settlement and Land Use in Early Neolithic Denmark», *Analecta Praehistorica Leidensia*, XV, ps. 63-86.

O'SHEA, J. M. (1984): *Mortuary Variability. An Archaeological Investigation*, New York.

PIGGOTT, S. (1965): *Ancient Europe*, Edinburgh.

RENFREW, C. (1973): *Before Civilisation*, London.

RENFREW, C. (1976): «Megaliths, territories and populations», in S. J. DE LAET (ed) *Acculturation and*

Continuity in Atlantic Europe, Brugge.

RENFREW, C. (1983): «Introduction: the megalith builders of Western Europe», in C. RENFREW (ed) *The Megalithic Monuments of Western Europe*, ps. 8-17, London.

SHANKS, M., TILLEY, C. (1982): «Ideology, symbolic power and ritual communication: a reinterpretation of Neolithic mortuary practices», in I. HODDER (ed) *Symbolic and Structural Archaeology*, ps. 129-54.

THOMAS, J., WHITTLE, A. (1986): «Anatomy of a tomb-West Kennet revisited», *Oxford Journal of Archaeology*, 5, ps. 129-56.

Dr. Robert W. CHAPMAN
(Department of Archaeology, Faculty of Letters and
Social Sciences, University of Reading, Reading,
Great Britain)

(Traducció de l'original anglès de Walter Cruells)

**LLIBRERIA
ALTAÏR**

**Llibres d'antropologia, d'arqueologia
i de viatges**

Carrer Balmes, 69
08007 BARCELONA
Tel. 2542966